

'Tikel' Kavramının Mantıksal Yapısı ve Türkçedeki Kullanımları

Logical Structure of the Concept of 'Particular' and Its Uses in Turkish

CANER ÇİÇEKDAĞI

Artvin Çoruh University

Received: 12.11.2018 | Accepted: 10.12.2018

Abstract: Turkish words such as “bazı” (some), “en az bir” (at least one) and “birkaç” (a few) show a particular extension and indicate a partial loading to the subject of the sentence. This situation, which seems simple at first glance, is the result of the ontological relationship of these two concepts in simple propositions consisting of subject and predicate. The universal and particular propositions appear in four standard forms depending on whether they are positive or negative. The subject and predicate of these propositions also consist of universal concepts. Thus, the style of the species-genus relationship within the sentence structure of the two universal concepts leads to the universal or particular of the proposition. In addition, the proposition suggests the existence or the absence as a result due to the emphasis of the particular to the existence and of the universal to the absence. This study will show that there is an existential load of the particular by discussing these relations at the conceptual and propositional level and exhibiting ontological aspects.

Keywords: Particular, universal, existence, absence, logic, subject, predicate.

© Çiçekdağı, C. (2018). 'Tikel' Kavramının Mantıksal Yapısı ve Türkçedeki Kullanımları.

Beytulhikme An International Journal of Philosophy, 8 (2), 733-749.

Giriş

Mantık bilimi zihinsel tasarımları “kavram” ve kavramların dildeki ifadelerini “terim” olarak adlandırır. Terimler bir “sözcük” türüdür ve bazı sözcükler varlıkları veya varlıkların belli özelliklerini imlediklerinde “ad” olurlar. Bu çalışma “tikel”e ilişkin yorum, tartışma ve açıklamalarında, kullanılan bağlam fark gözetmeyi gerekli kılmadıkça “tikel kavram”, “tikel terim”, “tikel sözcük” veya “tikel ad” ifadeleriyle aynı şeyi anlatmak istemiştir. Oldukça teknik bir kullanımı olan “tikel” sözcüğü özellikle mantık ve felsefenin bilinen bir terimidir. Gündelik dilde tikellik “bazı”, “bazısı”, “bazıları”, “bir kısım”, “kısmen”, “birkaç”, “biraz”, “az”, “bir miktar”, “birçok”, “birçoğu”, “çoğu”, “çoğunlukla”, “çok”, “en az bir”, “kimi”, “kimisi”, “kimileri”, “birileri”, “genellikle”, “genel olarak”, “yeterince” gibi sözcüklerle ifade edilir. Bu ifadelerden tikellik gösteren sözcüklerin ele alınan konuyu bütünüyle değil, kısmi ve belirsiz olarak ölçtüğü, saydığı anlaşılıyor. Benzer durum “tümel” gösterimleri olan “bütün”, “her”, “tamamı”, “hepsi”, “hiçbiri” gibi sözcükler için de geçerlidir, ancak bu sözcükler konuyu bütün olarak ele alır. Ölçme ve saymanın sadece konuya yönelmesi gerekmez, örtük biçimde yükleme de yönelebilir. Her hâlükârda tikellik gösteren kavramların asıl işlevi birincil olarak özneye, ikincil olarak da yükleme yönelik bir niceleme yapmaktır. Türkçede ya da başka dillerde günlük konuşmalarda nicelemenin yöneliminin özne olduğu görülüyor. Bunda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü cümlenin ilettiği bilgi özneye ilgilidir. Verilen örneklerden görüleceği gibi Türkçede tikel sınıfı içine alabileceğimiz sözcüklerin niceleme işlevi olduğu açıktır. Ancak bu sözcükler açık ya da gizli biçimde özneye veya yükleme yönelebildikleri için cümlede buldukları konumun cümlenin bütünü açısından da bir etkisi olacaktır. Eğer özneye yönelerek cümlenin başına geliyorsa cümlenin tamamı etkilenecek ve cümle de “tikel” olacaktır. Oysa yüklem başına gelmesi cümlenin bütünü açısından bir sonuca yol açmaz. Örneğin, “Bazı kuşlar tüm serçelerdir” cümlesi tikelken, “Tüm çocuklar bazı insanlardır” cümlesi tümeldir. Verilen bu örnekler elbette gündelik dilden çok mantıkta kullanılmaktadır. Daha önce değinildiği gibi, konu tartışmalı olsa da cümledeki niceleyicilerin sadece özneye yönelmediği, yüklemde de açık ya da gizli biçimde içerildiği, birçok mantıkçı tarafından iddia edilmiştir (Öner, 1986: 95-100; Çiçekdağı, 2018: 179-196). Zaten Aristoteles’in de yüklem

bir niceliği olduğu konusunda şüphesi yoktur (Kelikli, 2018: 10). Özne bir şeyin adı olarak varlığı ya da varlıkla ilgili bir şeyi imler ve konu varlık olduğu için cümlede niceliğinin belirtilmesi doğaldır. Öte yandan yüklem genellikle bir eylemdir ve eylem bir varlık, bir töz olmadığı için niceliği tözsel olarak daha az ya da daha çok olmaz. Zaman bildiren sözcüklerin oluş ve hareketle birlikteliğinden dolayı özneye değil eyleme ve dolayısıyla yükleme yönelmeleri bundandır. Töz ya da varlık olabilen özne bir adla dile gelir ama yüklem de her zaman bir eylem olması şart değildir. Yüklem bir nitelik, bir durum, bir tür de olabilir ve böyle olduğunda cümlede bir ad olarak belirir. Az önce verilen iki örnekte yüklem bir ad olduğu açıkça görülmektedir. Yüklemler ad olduğu zaman mantıksal olarak niceleyici alabilecek durumdadır. Buradan niceleyicilerin mantıksal olarak varlığa ve dilsel olarak adlara yöneldiği bir kez daha anlaşılmaktadır.

Felsefi Arka Plan

Bu giriş bilgileri, Aristoteles'in mantık eserlerinde neden dilbilgisi ve dilbilimi ile iç içe geçmiş incelemeler yaptığını gösteren sebeplerdendir. Çünkü kaba bir betimlemeyle varlık zihne, zihin de dile yansır. Aristoteles ontolojisi bu çalışmanın konusu olmamasına rağmen, tam da burada mantığın kurucusuna başvurmamak olmaz. Aristoteles'e göre cümlede yüklem olamayıp özne olabilen şey, her zaman bireysel, tekil olan "bir şey"dir (birincil töz, *tode ti*). Bu durumda on kategori (*katêgorein*) içinde Türkçede asıl olarak yüklem diyebileceklerimiz diğer dokuzudur. Yalnız buradaki ayrıma dikkat edilmelidir çünkü "cümlede yüklem olamayıp özne olabilen şey" tek tek varlıklardır. Oysa türleri, cinsleri, nitelikleri veya nesnelere de rahatlıkla özne yapabiliriz ama bu saydıklarımız özne olabildikleri kadar yüklem de olabilirler. Aristoteles'in dilsel ve mantıksal olan bu belirlemesinin temelinde ontolojik bir anlayış yatmaktadır. O, gerçekten var olanın bireysel, tekil olan şeyler olduğunu söylemeye çalışır. Böyle olduğu için zaten saymış olduğu on kategori içinde tekil adlarla kurulmuş cümlelerin öznesi ancak birincil tözken ilinekler ve/veya türler olarak diğer dokuzu özneye yüklem olabilen ikincil tözlerdir. Özsel ya da ilineksel olabilen bu yüklemler nicelik, nitelik, ilişki, yer, zaman, durum, sahip olma, etki ve edilgidir. İşte cümlede özneye yüklenebilir olanlar bu dokuz tarzda belirir (Aristoteles, 2002: 27). Aristoteles'in dilinin Türkçe değil (Antik) Grekçe olduğu göz önüne alınırsa, yapmış olduğu bu açıklama-

malarla farklı dillerin yapısındaki benzerliğin, farklı zihinlerin yapısındaki benzerliği de gösterdiği anlaşılıyor.

Öznenin niceliğine göre cümleler tekil, tikel ve tümel olarak sınıflanabilir. Bu ayrım önemlidir, çünkü tekil önermelerin öznesi için dilde niceleyici kullanılmaz. Tekil cümlelerin öznesi özel bir ad veya belirli bir şeydir. “Ali”, “İstanbul”, “Bu masa”, “Şu ağaç” zaten tek bir şey, bir töz olduğu için kaplamının ya tamamıyla ya da bir kısmıyla alınamazlar. Tözün tanımında genellikle bölünmezlik, parçasının olmaması, basitlik gibi özellikler bulunur. Gerçi Aristoteles bireysel varlıkları töz olarak kabul etmiş ama bireylerin madde ve formdan oluşan bileşik bir yapıları olduğunu düşünmüştür. Tözün bileşik yapıda kabulü, felsefi açıdan bireyleşme ilkesi (*principle of individuation*) arayışını ve bireyleşme problemini doğurur. Aristoteles’in bireyleştirici ilkesinin madde mi form mu olduğu yorumcular tarafından tartışılan bir konu olmuştur. Töz basit de olsa bileşik de olsa bir birey olduğu için, burada bireyin tümel veya tikel olarak nicelemesi, onun bu bireyliğini bozmayacak şekilde alınması demektir. Aslında “kaplamsal tamlık” tekil öznenin kendi adında içerilmiştir ve bu, sayısal olarak bölünmeye izin vermez. Tek olan her şeyin birbirinden farklı, ancak kendisiyle özdeş ve ayrı birer töz olduğu kabul edilirse, neden tekil özneye yönelik niceliksel sözcüklerin kullanılmayacağı daha iyi anlaşılır. İslam mantık geleneği de tekil önermeleri tümel kabul ederek tümel önermeler içinde saymışlardır. Çünkü tekil özনে konu tüm kaplamıyla ele alınmaktadır (Öner, 1986: 51). Niceleyiciler tekil olmayana, sayıca belirsiz olana, çokluğa yöneldiği için öznenin genel bir kavram olduğu cümleleri hedef alır. O halde tikel veya tümel olabilen cümlelerin öznesinin de genel bir kavram olması koşulu açığa çıkmıştır. Bu durumda “genel kavram” yerine “genel ad” sözcüğü dilsel inceleme açısından daha kullanışlı görünmektedir. Nominalist (Adcı) bir yaklaşımla “çiçek”, “bitki”, “canlı” gibi genel adların birer sınıflama ürünü olduğu ve tekil olanların benzerliklerinin soyutlanmasıyla oluştuğu söylenebilir. Genel bir ad da aslında tekil (veya özel) bir ad gibi tektir, tamdır, basittir ve diğer genel adlardan ayrı, farklı ve sadece kendisine özdeştir. Ancak tekil adlar somut, bireysel ve gerçek varlıklara aitken genel adlar türleri, cinsleri bildiren, soyut ve mantıksal (veya zihinsel) varlıklara aittir. Bir zihin tasarımı olarak “genel olan şey” düşünmenin temel unsurudur, düşünsel alanda var olur ve

dilsel alanda ifade edilir. Genel adların kökeni tek tek tözsel varoluşlardır ama zihin artık tek olanın özdeşliğini yıkarak genel olanı, benzer teklerden oluşturduğu mantıksal bir özdeşlikle farklı ve yeni bir “tek varoluşu” yaratır. Platon’un idealar dünyası gibi sadece genel varlıklardan oluşan bir zihin dünyası içinde kalsaydık ve bunlarla ilgili konuşmak isteseydik, genel adlar artık özel birer ad olurdu. Dolayısıyla genel adları da genelleştirecek “daha genel adlar” a ihtiyacımız olurdu. O halde genelleştirme, soyutlama ve genel kavramlar oluşturma zihinsel ve dilsel bir zorunluluktur, iletişimin kaçınılmaz altyapısıdır. Felsefe tarihinde Platon kökenli “Tümel Tartışması” böylesine kavramların gerçekten var olup olmadığı üzerine çıkmıştır. Bu bağlamda Realizm genel kavramlara bağımsız bir varoluş tanırken, Nominalizm onların sadece birer ses, birer ad olduğunu iddia eder (Güçlü vd., 2002: 12-17).

Böylelikle tekil adların varlık yapısı ve varlık alanı ile genel adların varlık yapısı ve varlık alanını ayırmış olduk. Tekil olanlar gerçek dünyaya, somut olana aittir ve ontolojik bir özdeşlik, ontolojik bir teklik içindedir. Genel olanlar ise zihinsel dünyaya, soyut olana aittir ve mantıksal bir özdeşlik, mantıksal bir teklik içindedir ama kendi aralarında! Çünkü genel olanın varlıksal kökeni “tekil olan-lar”dır. Genel adları oluşturan ise tekillerde bulunduğu varsayılan, örneğin “insanlık özü”dür ve bu öz, “tümel” olarak adlandırılır. Bu durumda “İnsan” genel adının özü tümel olan (çoğul değil!) “insanlık”tır. Türkçe felsefi terminoloji içinde genel olanın adı “tümel”dir ve tümel terimi bir nicelik bildirir. “Tümel”in İngilizce karşılığı olan *universal* sözcüğünün kökeni Latince *universalis* sözcüğüdür. Latince *universalis* sözcüğü ise “bir”, “tek” anlamındaki *unus* ve “dönmüş”, “dönüşmüş”, “toplanmış” anlamındaki *versus* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu da bizi “tümel” terimi için nihayetinde, “tek olanların birliği” anlamına götürmektedir. “Çokluktaki birlik” olarak da görebileceğimiz tümel, bu birliklerini dayandıkları tekillerin ortak özelliklerinden alırken, nicelenebilmelerini yine dayandıkları tekillerin çokluklarından alırlar.

Tümel olandaki “birlik”, “tümlük”, “tamlık” özellikleri, idealize edilmiş bir yasanın, her şeyi kapsayan bir açıklamanın, zorunluluğun ve kesinliğin yansıması gibi görünüyor. Aslında böyle bir arzu tüm bilimlerin nihai amacıdır ve kuramsal açıklamalarında, “doğa yasası” olarak sundukları

ifadelerde bu “birlik” görünür. O halde tümel olanı, tekil olanların sayısal toplamı olarak görmenin yanı sıra, tekil olanların “özel aynılık”ı olarak görmekte haklılık payı vardır. Evet, tümelleştirme bir nicelemedir ama bunu kabaca matematiksel bir duruma indirmek hatalı olacaktır. Bir sınıfın, bir türün ya da bir cinsin öz belirlemesi olan tümellik, tikel olanı aşan ve tikelerde olan birliği açığa çıkaran bir yapıdadır. Örneğin “Her insan canlıdır” cümlesi aslında, “Tek tek her bir kişi canlıdır” ve “Canlı olmak gibi bir özellik istisnasız her tek kişinin ortak bir özelliğidir” anlamına gelir. Benzer durum acaba tikellik için de geçerli midir? Çünkü “Bazı bitkiler Çam’dır” cümlesi “Çam olmak tek tek her bitkinin değil, bir kısmının ortak bir özelliğidir.” anlamındadır. O zaman tümel niceleyiciler özne için yükledikleriyle tam birlik sağlarken tikel niceleyiciler kısmi birlik sağlar. Ancak yine de verilen bu örneklerden, tikelin ve tümelin temel işlevinin yöneldiği kavramla ilgili bütünsel ya da kısmi bir yargıda bulunmak olduğu anlaşılıyor.

Bu durumda acaba bütün ve parça ilişkisi, tümel ve tikel ilişkisini açıklayabilir mi? Kant’ın nicelik kategorisini üçe ayırarak bunları, “Teklik” (*unity*), “Çokluk” (*plurality*) ve “Bütünlük” (*totality*) olarak adlandırması konuyla ilgili bir fikir vermektedir (Kant, 1992: 113). Bir şeyin bütün veya tüm olması demek, kapsadığı şeyi/şeyleri tamamıyla içinde barındırması demektir. Bütünlük ile birleşiklik farklı kavramlardır, çünkü bütün olan birleşik olabilir de olmayabilir de. Birleşimde parçaların oluşturduğu şey, artık parçalarından farklı ve yeni bir şeydir. Suyun hidrojen ve oksijenle birleşerek farklı ve yeni bir şey olması bunun örneğidir. Ancak bir birleşim olan su, aynı zamanda “su” olarak bir bütündür. Kendisini oluşturan unsurları bir arada toplanmış, biri bile hariç bırakılmamıştır. Unsurlarından biri çıkarılırsa parçalanacak ve bütünlüğünü kaybedecektir. Aynı durum “tüm sular” ifadesinde de söz konusudur, ancak bu kez bütünlüğü oluşturan sayısal durumdur, içine aldığı tek tek elemanlarıdır. Demek ki bütünlük, kendisini oluşturan farklı ya da benzer olanların birleşmesiyle, bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Birleşme veya bir araya gelme bir “toplanma” durumudur ve bütünlük bir toplamayla oluşur. Toplamanın karşısında çıkarma olduğuna göre, bütünden bir şeyler çıkarılırsa karşısı olana dönüşecek ve parçalı, yani tikel olacaktır. Kant’ın kategorilerinden “çokluk” tikel olanlara denk gelir ve ancak tikel olanlarla ilgili “az ya da çok”

ifadesi kullanılabilir. Tümelin çokluğundan bahsedemeyiz çünkü zaten tümdür, her şeyi kendi içine toplamıştır. Oysa tikel olan belirsiz bir çokluğu anlatır ve “en az bir” diyerek varoluşa göndermede bulunur. Çokluk varoluş alanının bir özelliğidir ve tikel olanlar var olanlardır. Felsefi açıdan tümel olanlar veya dilsel açıdan genel olanlar işte bu var olanların zihinde yeni bir sentezle “bir” hale getirilmesidir. “İnsan” gibi bir genel olanın kapsadığı tüm tikeller (insanlar) kastedildiğinde, bizim ele aldığımız niceliksel bütünlük ve tamlık karşımıza çıkar.

“Tikel”in Var Oluşsal Yüğü

Felsefi arka planından tekrar dilsel yanına dönülürse, asıl olarak özne yönelmiş olan niceleme sözcüklerinin “bazı” veya “tüm” gibi ifadelerle öznenin kaplamasını belirlediği görülür. “Kaplama”, bir kavramın içine aldığı elemanları, üyeleri gösterir. Dolayısıyla “tüm” veya “hiçbir” dediğimizde, cümledeki yüklem ele alınan öznenin tüm kaplamasına yüklenmiş veya ayrılmıştır. Bir öznenin bütün olarak alınması, özne durumundaki kavramın niceliğinin kesin ve belirli olduğunu da imler. Çünkü öznenin herhangi bir üyesini dışarda bırakmadan tamamına yükleme yapılmaktadır. Oysa tikel niceleme sözcüklerinde bu durum genellikle belirsizdir. Tikel niceleyiciler belirli bir miktar gösterse de bütünü parçalı bir şekilde ifade ederler. Örneğin “On iki kişi geldi” cümlesi, kullanıldığı konuşmanın bağlamında daha fazla sayıda kişinin olduğunu ve bunlardan sadece on ikisinin geldiğini söylüyorsa, bu cümlenin niceleyicisi tikeldir. Ama gelmesi gereken kişi sayısı zaten on ikiyse, cümlenin niceleyicisi tümeldir. Bu durumda tikellik esasında belli bir sayıya, belirli olmaya değil, şeyin sayısal tamlığına ve sayısal tam olmayışına bağlı bir durumdur. Tümel ve tikelin önermelerde nicelik bildirmesi, kaplamsal bütünlüğü veya kaplamsal parçalı oluşu göstermesi buradan kaynaklanır. Ancak tikel ifadeler çoğunlukla belirsiz bir miktarı bildirdiği için gündelik dilde de çoğunlukla miktar belirsizliği ile söylenirler.

Şimdi, tikel niceleyiciler varoluşsal niceleyiciler olduğu için, Türkçede “en az bir” şeklinde olan tikel niceleyici ifadesi, tikelin varoluşsal yanını daha iyi gösterecektir. “En az bir insan canlıdır” ile “Tüm insanlar canlıdır” cümleleri arasındaki anlam farklılığı, parçalı olan ile bütün olanın anlam farklılığına yaslanır. Parçadan bütüne doğru giden düşünme yöntemi

mi tümevarıma, bütünden parçaya doğru giden düşünme yöntemi ise tümdengelimle başvurur. Aristoteles'in tümdengelimi en sağlam, en zorunlu ve en kesin yöntem olarak aldığımızı da biliyoruz. Ancak Aristoteles tümdengelimin tümel öncüllerinin temelinde ilkesel olarak tümevarımı (*epagoge*) yerleştirmiştir. Bu, aynı zamanda tek tek var olanların bilginin temelinde alınması demektir. Tümel veya bütünsel olan bir yargıyı yanlış kılacak tek bir örnek yeterlidir. Bir başka deyişle varoluşsal çelişik bir bireyin gösterilmesi "Tüm kuğular beyazdır" önermesini yanlış kılmaya yetecektir. Varoluşsal niceleyicinin gücü buradan gelir; varlığı imleyerek tümel niceleyiciden farklı bir şey yapar. Mantıksal açıdan ise tümel ifadeler varlığı değil, yokluğu bildirir. Örneğin "Tüm kuşlar kanatlıdır" demek, "Kanatlı olmayan hiçbir kuş yoktur" demekle aynıdır. Bu durumda tümelin bir varlık yükü bulunmaz, çünkü tümel yokluğu işaret ederek varlığın çelişğine vurgu yapar. Yokluğu bildiren bu tümel cümleyi, "Kanatlı olmayan *en az bir* kuş bile yoktur" şeklinde de söyleyebiliriz. Bu durumda temel mantıksal tikel niceleyici olan "en az bir" sözcüğünü tümel niceleyici olarak da kullanabiliriz. Ancak bu kez tikel cümleler "dır" kopulasıyla aynı zamanda varlığı bildirirken, tümel cümleler yokluğu bildirecektir. Bir başka deyişle varlık tikel, parçalı ifadelerle ve yokluk da tümel, bütünsel ifadelerle anlatılacaktır. Bu akıl yürütmeye tikel olumsuz cümlelerin de yokluğu bildirdiği şekilde bir itiraz olabilir. Örneğin "En az bir kişi öğrenci değildir" cümlesinin, "Öğrenci olan en az bir kişi bile yoktur" anlamına geldiği söylenebilir, ancak bu ikinci cümle asıl olarak "Hiçbir kişi öğrenci değildir" şeklindeki tümel olumsuz bir ifadenin yokluğa dayanan anlatımıdır. Mantıktaki dört standart kategorik (yüklemli) önermeyi varlık-yokluk anlatımıyla şöyle gösterebiliriz:

1. Tümel olumlu : "Tümü B'dir" \equiv "B olmayan en az bir tane (bile) yoktur"
2. Tümel olumsuz: "Hiçbiri B değildir" \equiv "B olan en az bir tane (bile) yoktur"
3. Tikel olumlu : "Bazıları B'dir" \equiv "B olan en az bir tane vardır"
4. Tikel olumsuz : "Bazıları B değildir" \equiv "B olmayan en az bir tane vardır"

Bu önermeler basitçe sembolleştirildiği zaman niceleme mantığında

şu eşdeğerlikler elde edilir:

1. Tümel olumlu: $\forall xBx \equiv \sim\exists x\sim Bx$ (Niceleyicisi değillenmiş tikel olumsuz)
 2. Tümel olumsuz: $\forall x\sim Bx \equiv \sim\exists xBx$ (Niceleyicisi değillenmiş tikel olumlu)
 3. Tikel olumlu: $\exists xBx \equiv \sim\forall x\sim Bx$ (Niceleyicisi değillenmiş tümel olumlu)
 4. Tikel olumsuz: $\exists x\sim Bx \equiv \sim\forall xBx$ (Niceleyicisi değillenmiş tümel olumsuz)
- (\forall : Tüm, \exists : Bazı, \sim : Değil, B : Yüklem sembolü, x : Bireysel değişken)

İster gündelik dilde isterse sembolik dilde ifade edilsin, bu eşdeğerlikler bize tikel cümlelerin varlıkla ilgili, tümel cümlelerin ise yoklukla ilgili bir şeyler söylediğini kanıtlamaktadır. Yalnız tümel olumlu ve tümel olumsuz cümleler üzerinde biraz daha durmakta fayda vardır. Tümel olumlu ilk cümlenin eşdeğeri olan “B olmayan en az bir tane (bile) yoktur” cümlesi, “olmayan” ve “yoktur” şeklindeki iki olumsuz sözcükle bütünsel olarak cümlede bir çifte değilleme yapmış gibi görünmektedir. Çifte yokluk ifadesi de varlık gösteren bir anlamda olabilir. Oysa bu cümleyi biraz daha anlamlı hale getirirsek “Bazılarının (bile) B olmadığı doğru değildir” veya “ ‘Bazıları B değildir’ iddiası doğru değildir.” cümlelerini elde ederiz. Eğer bazıları bile B olmayan bir şey değilse, doğal olarak tümü B’dir. Ancak tikel eşdeğerleriyle birlikte tümel olumlu cümle iyi anlaşılırsa, burada “varlığın yokluğu” veya “varlığın inkârı” iddia edilmektedir. Yani çifte değillenmenin yaptığı şey “yokluğun yokluğu”nu değil, “varlığın yokluğu”nu göstermektedir. Tümel olumsuz örnekler bir öncekine göre daha anlaşılır bir yapıdadır. Çünkü “B olan en az bir tane (bile) yoktur” cümlesi, “Bazılarının (bile) B olduğu doğru değildir” diyerek doğrudan yokluğu işaret etmektedir. Buradan elbette tümel önermelerin mutlak olarak “yokluğu” değil, tümel iddianın dışında olabilecek tikel bir “varlığı” inkâr ettiği anlaşılmalıdır. Yani tikel bir varlığın yokluğunu ifade eden cümleler tümeldir.

Buraya kadar yapılan analizler, Aristoteles’in varlığın temeline tekil ve bireysel olanı koymakla haklı olduğunu gösteriyor. Platoncu gelenekten gelen Aristotelesçi ontolojide sadece bireysel olanın değil, olumlu olanın da varlıkla ilgili olduğu hatırlanmalıdır. Çünkü tümel olarak gerçekten var

olanın bilgisi olumlu cümlelerde açığa çıkar. Olumsuz her ifade bir şeyin varlığının reddidir ve olumlu her ifade bir şeyin “var” olduğunu kabul eder. Şimdi bunları toparlar, düşünmenin ve dilin temelinde tikel olanın ve olumlu olanın olduğunu söylersek, o halde tümel olumlu ve tümel olumsuz olan her ifadeyi de varlığı bildiren tikel olumluyla veya yokluğu bildiren tikel olumsuzla eşdeğer olarak söyleyebiliriz. Bir başka deyişle dilde niceleme asıl olarak tikel biçimde, nitelime ise asıl olarak olumlu biçimde yapılır. Tikelin reddi dilde kendisini tümel bir anlatımla, olumlunun reddi olumsuz bir anlatımla gösterir. Tikelin de olumlunun da indirgenebileceği nokta “varoluş”tur, çünkü var olanlar kendisini esas olarak tikel ve olumlu olan cümlelerde dile getirmektedir. İşte bu nedenle mantıkta tikel önermelerin “tözel yükü” veya “varoluşsal yükü” olduğundan bahsedilir. Ancak görüldüğü gibi sembolik mantık tikel eşdeğerlerini alarak, tümel önermelerin de varoluşsal bir yükü olduğunu kabul etmiştir.

Daha önce varlığın karşısında yokluğun bulunduğundan söz edilmişti ve son anlatılanlardan da bu düşüncenin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Tam da burada mantıksal açıdan “karşı olma” ile ne anlaşıldığının belirtilmesi ve varlık ile yokluğun karşı olmalarının ne türden bir şey olduğunun ayırt edilmesi gerekecektir. İngilizce *opposition* sözcüğü Türkçede “karşı olma” anlamına gelen mantıksal bir terim olarak kullanılmaktadır. Bu kullanımıyla dört standart kategorik önermenin birbiriyle olan karşı olma ilişkisini anlatır. Ancak bir şeyin karşısında olmak sadece önermelere değil, kavramlara da özgüdür. Örneğin “sıcak” kavramının karşısına “soğuk”, “büyük” kavramının karşısına “küçük” getirilebilir. Sadece birbirine bağlı ve görelî olan kavramlar bu örneklerdeki gibi bir ilişki içinde olabilir. Peki, “sıcak” kavramının karşısına “sıcak değil” veya “sıcak olmayan”, “büyük” kavramının karşısına “büyük değil” veya “büyük olmayan” kavramları getirilemez mi? İşte mantığın burada yaptığı ayırım, karşı olma biçimlerini temel olarak ikiye ayırmak ve bunları “karşıt-lık” (*contrary*) ve “çelişik-lik” (*contradictory*) olarak adlandırmaktır. Karşıtlık demek, bir varlığın belli bir niteliğinin en fazla olduğu nokta ile en az olduğu nokta arasındaki kutuplaşma demektir. Karşıt kavramlardan biri biçimsel olarak olumlu diğeri biçimsel olarak olumsuz değildir; her ikisi de biçimsel olarak olumlu kavramlardır. Çelişiklik ise biçimsel olarak olumlu ve biçimsel olarak olumsuz olan iki kavram arasında var olur. Deminki örnekte “bü-

yük” kavramının çelişği “büyük değil” veya “büyük olmayan” iken karşıtı “küçük”tür. Bu iki tür karşı olma tarzı varlığın özelliğinden kaynaklanır. Bir varlığın algılanabilen en fazla miktarı ile en az miktarı karşıtlığı oluştururken, yine bir varlığın kendisi ile kendisi dışında kalan her şey onun çelişğini oluşturur. Çünkü çelişmeme ve özdeş olma varlığın da temelinde bulunan düşünme ilkeleridir. Karşıtlık ise varlığın özdeşliğine zarar vermeyen bir sınıflama ve algılamının sonucudur. Tıpkı kavramlar gibi önermelerin de birbirleriyle karşı olma tarzları bulunur. Tümel olumlu önermenin karşıtı tümel olumsuz ve tikel olumlu önermenin karşıtı tikel olumsuzdur. Oysa tümel olumlu önermenin çelişği tikel olumsuz ve tümel olumsuz önermenin çelişği tikel olumlu bir önermedir. Bu durumda çelişik iki önerme birbirini yok eden, bir arada doğru veya bir arada yanlış olamayan önermelerdir. Karşıt önermelerse aynı anda doğru veya aynı anda yanlış olabilirler ve birbirlerini yok etmezler. Önermeler açısından üçüncü ve daha zayıf bir karşı olma tarzı olarak “altıklık”tan söz edilebilir. Tümel olumlu önermelerin altığı tikel olumlu, tümel olumsuz önermelerin altığı tikel olumsuzdur. Bunlar da birlikte doğru veya birlikte yanlış olabilirler. Altıklık ilişkisi bütün ile parça arasındaki doğruluk durumlarına işaret eder ve bütün doğruyken parça da her zaman doğru olacağı için, tümel önermeler doğruyken altığı olan tikeller de doğru olacaktır. Tersinden bakıldığında, parça yanlışsa bütün de her zaman yanlış olacağı için, tikel önermeler yanlış olduğu zaman altığı olan tümeller de yanlış olacaktır. Bu durum, bir tümelin genel yapıda olmasının sonucunda birçok farklı tikeli içermesiyle veya bir cinsin kaplamının geniş olması sonucunda kendine ait tüm türlerini ve bireylerini içine almasıyla meydana gelir. Farklı farklı tikellerin ortak özleri kendilerine ait tümeli oluşturduğu için, bunların tümelde ortak olan özleri doğru olduğu zaman tikellerin de doğru olması zorunlu olacaktır. Öte yandan farklı tikellerin sadece ortak olan yanları onlara ait tümeli oluşturduğu için, tikellere ait olan bu ortak yan yanlışsa, yani tikel yanlışsa tümel de yanlış olacaktır. Ama tikellerin farklı olabilen yanları ortak bir öz olarak tümele girmedeği için, tikeller doğruyken tümellerin de her zaman doğru olması zorunlu değildir. Örneğin, “Bazı insanlar uzun boyludur” önermesi doğruyken, “Tüm insanlar uzun boyludur” önermesi yanlıştır, çünkü tikellerdeki bireysel farklılıklar veya ilinekler birer öz olarak tümele girmemiştir.

“Tikel” ile “Tümel”in Karşı Olmaları

Şimdi bu temel mantık bilgilerinden sonra “varlık” ve “yokluk” kavramları ile “tikel” ve “tümel” kavramları arasındaki karşı olma tarzları ele alınabilir. Çünkü daha önce tikel cümlelerin varlığı veya var oluşu ve tümel cümlelerin ise tikelin yokluğunu bildirdiğini iddia etmiştik. Bu bağlamda geçen “varlık” kavramının “var oluş” anlamında alındığına çok dikkat edilmelidir. Çünkü felsefi arka planı oldukça yoğun ve tartışmalı olan “varlık” kavramı çok çeşitli anlamlara gelir. Bu çalışmada “yokluk” kavramı, “var olanın olmaması” anlamıyla, bununla bağıntılı olarak da “varlık” kavramı, “var olanlar” veya “var oluş” anlamıyla alındı. Varlık ve yokluk kavramlarının karşıt olup olmadığı tartışmalıdır ama tikel ve tümel kavramlarını literatür çoğunlukla karşıt kavramlar olarak sınıflamaktadır (Parlatır vd., 1998: 2223). Biçimsel olarak gerçekten de bu sınıflama doğrudur, çünkü bu iki kavramdan biri değillenmiş durumda olmadığı için, bu kavram çifti çelişik değil, karşıt gibi görünmektedir. Aynı durum varlık ve yokluk kavramları için de geçerlidir. Üstelik dil bilgisi ve mantık bilimi adları/kavramları sayısına göre tekil ve çoğul, gerçekliğine göre ise yine tekil ve genel olarak ayırarak “karşıtlık” tezini destekler gibidir. Çünkü genel kavramlar niceliğine göre tikel ve tümel olarak ayrılmaktadır. “İnsan” gibi genel bir kavramı “bazı insanlar” diyerek tikel, “tüm insanlar” diyerek tümel olarak ifade etmek mümkündür. Yani tekil kavramlar değil, yalnızca genel kavramlar tikel veya tümel olarak nicelenebilir. Bu ayrıma bağlı olarak tikel ve tümele rahatlıkla, “karşıt kavramlardır” diyebiliriz, çünkü bir şeyin miktarına bağlı olarak iki ters ucunu imlerler. Burada verilen biçimsel ayrımlara bağlı kalmadan tartışıldığında ise başka bir sonuç çıkacaktır. Her şeyden önce felsefi ve mantıksal bir kökeni olan “varlık-yokluk” ile “tikel-tümel” kavram çiftleri felsefede yüksek bir cins veya temel bir kategori olarak kabul edilir. Varlık ve yokluk kavramlarının birer kategori olup olmadığı tartışmalıdır ama felsefe tarihi boyunca çoğunlukla varlık kavramı en yüksek cins olarak kabul edilmiştir. Örneğin Aristoteles her türlü araştırmanın başına varlıkla ilgili olan metafizik soruları koymuşken, Descartes gibi kesin bilgi arayışında olan filozoflar epistemolojinin temelini yine varlıkla ilgili dolaysız bilgileri koymuş, Platon ise idealar kuramının bir aşamasında “varlık”ın en üstte olduğu yüksek cinsler anlayışını savunmuştur (Arslan, 2016: 280-283). Türlerle ve cinslere

dayanan basit bir sınıflama çabasına girilse bile ulaşılabilecek en son ve en genel kavram varlık olacaktır. Ancak daha önce söylediğimiz gibi tartışmalı ve çok anlamlı bir kavram olan varlığı böylesine sınıflanabilen, cins olabilen bir şey olarak görmeyen filozoflar da vardır. Şimdi felsefi tartışmalar bir yana bırakılırsa, “var olanlar” anlamıyla varlığın karşıtı olmadığı ama çelişğinin olduğu söylenebilir. Çünkü bir şeyin az ya da çok “var” olduğu, “var”lıktan az ya da çok pay aldığı veya “var”lığa biraz ya da tamamıyla katıldığı iddia edilemez. Her bir “var olan”, tam olarak “var” olur. Burada yine “yokluk” ve “hiçlik” kavramları üzerine bir tartışmaya girmeden, varlığın karşısında tek bir şeyin, “yokluk”un bulunduğunu söyleyebiliriz. Yokluk, varlığın tümüyle değillenmesi, ortadan kaldırılması olduğu için bu kavram çifti karşıtlıktan çok çelişikliğe uygun düşmektedir. Çelişik kavramlar olabilmenin en azından Türkçede biçimsel koşuluna uygun düşmemeleri ise yüksek cins kavramlar olmalarıyla açıklanabilir. Benzer bir durum tikel-tümel kavram çifti için geçerlidir. Türkçe söylenişlerinde çelişik değil, karşıt kavramlara uyan biçimsel bir yapı görülür ama önermelerde tikelin varlığı, tümelin yokluğu gösterdiği göz önüne alınırsa, temelde “tikel” sözcüğü “varlık” ile “tümel” sözcüğü “yokluk” ile sıkı bir anlamsal ilişki içindedir. Durum böyle olunca bu kavram çiftini de çelişik kavramlar olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Zaten tümelin varlığının soyut ve çokluktaki birlik olduğu, tikelin varlığının ise somut ve bireysel olduğu göz önüne alınırsa, aralarındaki felsefi ve mantıksal çelişki daha iyi görülebilir.

Tür-Cins İlişkisinin Sonuçları

Özne ile yüklem cümlede bir tür-cins ilişkisi veya ilinek-öz ilişkisi içinde sıralanış biçimi önermelerin niceliğinin tümel ya da tikel olmasını belirlemektedir. Bu durumda önermenin niceliğini belirleyen esas şey, önermeyi oluşturan bu iki kavramın cümlede birbiriyle olan kaplamsal ilişkisidir. Porphyrios (MS 3-4) adlı mantıkçı bu konuya açıklık getirmek üzere *Isagoge* adlı eserinde (1986: 7-56) cins, tür, ayırım, özellik ve ilintiden (ilinek) oluşan “Beş Tümel” konusunu ele almış ve bunlara göre tanımların yapısını açıklamıştır. Önermedeki yüklem (kimi zaman özne, çünkü tümel bir özne de olabilir) bu “Beş Tümel”den birisiyle ifade edilir ve özne ile yüklem sıralanış “Beş Tümel”in birbiriyle olası ikili ilişkileri içinde farklı tarzlarda oluşur. Bilindiği üzere basit önermelerdeki özne ile yük-

lem, yani iki kavram dört ilişki içerisinde olabilir: eşitlik, ayrılık, tam kapsama ve eksik kapsama. Eğer özne ile yüklem kavramları tür-cins veya cins-tür ilişkisi içinde ve türün ayırımıyla (özü) önermeyi kuruyorsa bu kavram çifti arasında eşitlik ilişkisi vardır. Örneğin, “insan” ve “akıllı hayvan” kavramları tür-cins ve türsel ayırım ilişkisi gösterir ve “Tüm insanlar akıllı hayvandır” demekle, “Tüm akıllı hayvanlar insandır” demek arasında bir fark bulunmaz. Bu tür kavramlar eş anlamlı adlara benzediği için aynı tek şeyi anlatırlar. Demek ki eşitlik ilişkisi içindeki kavramlarla kurulabilecek önermeler ilkesel olarak her zaman tümeldir, çünkü özne ve yüklemi oluşturan kavramlar hem tümeldir hem de eşittir. Ancak tümel olarak söylenebilen her şey doğru biçimde tikel için de söylenebileceği için, “Bazı insanlar akıllı hayvandır” demek, altık olma ilişkisi gereği doğru olacak ama sağlam ve güçlü bir önerme olmayacaktır. Bu örnek, özne ile yüklemi oluşturan tümel kavramların cümledeki tür-cins ilişkisi içinde sıralanışlarının önermenin niceliğini de belirlediğini ortaya çıkarmaktadır. Benzer bir durum ayrılık, tam kapsama ve eksik kapsama ilişkisinde de olacaktır. Ayrılık ilişkisi içindeki özne ile yüklem ait iki kavram “Beş Tümel”den ikisiyle söylenen ama birbiriyle tür-cins, tür-tür, tür-ayırım, tür-özellik ya da tür-ilinek ilişkisi içinde olmayan bir tarzda cümleyi oluşturur. Örneğin, “Hiçbir insan kuş değildir” cümlesi tür-tür ilişkisini, “Hiçbir insan cansız değildir” cümlesi tür-cins ilişkisini, “Hiçbir insan uçucu değildir” cümlesi tür-ayırım ilişkisini, “Hiçbir insan ötmez” cümlesi tür-özellik ilişkisini ve “Hiçbir insan yeşil değildir” cümlesi tür-ilinek ilişkisini göstermektedir. Bu örneklerdeki ayrılık ilişkilerinin altıklarıyla da, yani tikel olarak da doğru biçimde söylenebileceği açıktır. Tam kapsama ilişkisi içindeki özne ile yüklem kavramları ise cinslerin türlere ayrılmasıyla oluşan bir sınıflamaya dayanır. En üstün cinsten en alt türlere doğru olan bir sınıflamada, alt türler ait oldukları yakın ve uzak cinslerinin bütün özelliklerini taşımak zorundadır (*dictum de omni*)¹. Bu nedenle tür-cins ilişkisi içinde kurulan bir özne-yüklem cümlesi her zaman tümel niceleyiciye sahiptir. Ancak bu ilişki içinde kurulan cins-tür cümlesi elbette tikel olacaktır. Örneğin, “insan” ve “hayvan” kavramları tür-cins ilişkisi içinde olduğundan, “Tüm insanlar hayvandır” demek zorunluysen, cins-tür ilişkisi içinde “Bazı hay-

¹ Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi için Murat Kelikli'nin *VII. Mantık Çalıştayı* kitabına yazmış olduğu bölümden yararlanılabilir.

vanlar insandır” demek gerekecektir. Bu bize “insan” kavramının içinde tümel bir “hayvanlık” cinsinin (özellik) bulunduğunu ama “hayvan” kavramının içinde tikel bir “insanlık” türünün (özellik) olduğunu gösterir. Eksik kapsama ilişkisi içinde olan iki kavram ise ancak tür-özellik veya tür-ilinek ilişkisi içindedir. Bir başka deyişle, bir türün tanımına girmeyen ve o türün her bireyinde zorunlu olmayan bazı özellikler, öznenin o yükleme bazen sahip olabileceğini gösterir. Örneğin, “Bazı insanlar doktordur” ve “Bazı kuşlar kırmızıdır” cümleleri bir zorunluluğu değil, bir olanağı gösterir. Yükleme ile özne yer değiştirirse de cümlenin tikel oluşu bozulmayacaktır, çünkü yüklem ya birçok türe ait bir özelliktir ya da bir türün sadece bazı bireylerine ait bir özelliktir. O halde sadece tümel olabilen önermeler özne ile yüklem arasındaki bir zorunluluğu ya da imkânsızlığı gösterirken, sadece tikel olabilen önermeler özne ile yüklem arasındaki bir olanaklılığı gösterir. “Zorunluluk” (*necessity*) soyut, ideal ilişkilere ait bir kipi işaret ederken, “olanaklılık” (*possibility*) sadece somut varlık alanına ait bir kipsel durumu gösterir. Sadece tümel olabilen önermeler zorunludur, çünkü öznenin tanımında bulunan zorunlu bir niteliği göstererek özdeşliği vurgular, analitik bir yapı sergiler. Öte yandan tikel önermeler olanaklıdır, çünkü yüklem özneye başka türlü de var olması mümkündür. Tikel önermelerde özne ile yüklem çelişik kavramlardan oluşarak sentetik bir cümle oluştururlar ve yeni bir bilgi verirler. Bu özellikleriyle tümel önermeler tümdengimsel, tikel önermeler ise tümevarımsal bir yapıdadır.

Sonuç

Sonuç olarak Türkçede “tikel” niceleyici sözcüklerin kullanımı, yüklemle ilişkisi içinde cümlenin öznesine yönelik kaplamsal bir belirleme yapma şeklindedir. “En az bir”, “bazı”, “genellikle” gibi ifadelerle beliren tikel niceleyiciler, özneye yüklenen bir özelliğin veya eylemin öznenin tamamında değil, bir kısmında olduğunu bildirir. “Hepsi” veya “hiçbiri” ifadelerle söylenen tümel niceleyiciler ise bir özelliğin öznenin kaplamının tamamına yüklendiğini ya da tamamından ayrıldığını gösterir. Öte yandan felsefede “tikel” dendiği zaman somut, bireysel var olanlar anlaşılırken, “tümel” ile kastedilen tikel olarak var olanların genel ve soyut yapıdaki ortak özüdür. Tümel ve tikel sözcüklerin niceleyici olarak kullanımıyla, kavram olarak kullanımı ilk bakışta farklı gibi görünmektedir. Bir başka deyişle “tüm” ve “bazı” sözcükleri dilsel kullanımda özneyi kaplamsal

olarak yüklem açısından niceler. Felsefi olarak ise, tür ve cinsleri gösteren kavramlar zaten hep genel veya tümeldir ancak bu tümel kavramların içine aldığı türlerin bireyleri tikellerdir. Bu nedenle ontolojik açıdan tümel önermeler aslında bir yokluğu (tümel iddianın dışında var olabilecek bir tikelin yokluğunu) bildirirken tikel önermeler varlığı bildirir. Cümle yapısı içinde iki kavram arasında bilgi verici bir ilişki kurulduğunda tikel-tümel veya tümel-tümel ilişkisi kurulacaktır. Bu da ister istemez ya bir zorunluluğu ya da olanaklılığı bildirecektir. İşte önermeyi niceliksel olarak tümel veya tikel yapan şey, özne ile yüklem arasındaki bu zorunluluk-olanaklılık, yokluk-varlık ve tür-cins ilişkisinin gerilimidir.

Kaynaklar

- Aristoteles (2002). *Kategoriler*. (Çev. S. Babür). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Arslan, A. (2016). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çiçekdağı, C. (2018). *Peri Hermeneias Üzerine İki Yorum*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Güçlü, A. B. & Uzun, E. & Uzun, S. & Yolsal, Ü. H. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kant I. (1992). *Immanuel Kant's Critique of Pure Reason*. (Trans. N. K. Smith). London: MacMillan.
- Kelikli M. (2018). Protasis and Apophansis in Aristotle's Logic. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8 (1), 1-17.
- Kelikli, M. (2017). Aristoteles'te Dictum De Omni. VII. *Mantık Çalıştayı Kitabı*. (Ed. V. Kamer ve Ş. Ural). İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 397-405.
- Öner, N. (1986). *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Parlatır, İ. vd. (1998). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Porphyrios (1986). *Isagoge*. (Çev. B. Çotuksöken). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Öz: “Bazı”, “en az bir” ve “birkaç” gibi tikel bir kaplamı gösteren Türkçe sözcükler cümlenin öznesine kısmi bir yüklemenin yapılacağını işaret ederler. İlk bakışta basit gibi görünen bu durum, özne ve yüklemden oluşan basit önermelerdeki bu iki kavramın birbiriyle varlıksal (ontolojik) ilişkisinin sonucunda oluşur. Tümel ve tikel önermeler olumlu ve olumsuz oluşuna göre dört standart formda belirir. Bu önermelerin öznesi ve yüklemi de tümel kavramlardan oluşur. Dolayısıyla iki tümel kavramın cümle yapısı içindeki tür-cins ilişkisinin tarzı, önermenin de tümel ya da tikel oluşuna yol açar. Ayrıca tikelin varlığa, tümelin yokluğa vurgusu, önermenin varlığı ya da yokluğu da işaret etmesi sonucunu doğurur. Bu çalışma kavramsal ve önermesel düzeyde bu ilişkileri tartışarak ve ontolojik yönünü sergileyerek “tikel”in var oluşsal yükü olduğunu da göstermiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tikel, tümel, var oluş, yokluk, mantık, özne, yüklem.

